

Οι οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις στον αγροτικό
χώρο κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο.

Τα σημεία ρήξης με το μεσαιωνικό παρελθόν,
οι παράγοντες που συνέβαλαν στη διαμόρφωσή τους
και ο αντίκτυπός τους για τον αγροτικό πληθυσμό.

Γιώργος Μπουσούτας – Θανάσουλας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην πρώιμη νεότερη περίοδο (1500-1750) η Ευρώπη στην πλειοψηφία της ήταν μια αγροτική περιοχή. Οι άνθρωποι συγκροτούσαν τοπικές κοινότητες οι οποίες ταυτίζονταν με την εκκλησιαστική ενορία. Όπου ίσχυαν ακόμη φεουδαλικές σχέσεις υπήρχε ο άρχοντας, ενώ στο εσωτερικό του χωριού κυριαρχούσαν, εκτός από το νοικοκυριό, τα δίκτυα συγγένειας και το αίσθημα του συν-ανήκειν.¹ Στο οικονομικό τομέα το πέρασμα από τον μεσαίωνα στην νεότερη εποχή έχει ταυτιστεί με την μετάβαση από τον φεουδαλισμό στο καπιταλιστικό εμπόριο.²

Στην μελέτη αυτή θα περιγράψουμε τις αλλαγές στις κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις που πραγματοποιήθηκαν στον αγροτικό τομέα την προαναφερθείσα περίοδο. Στην πρώτη ενότητα θα περιγράψουμε τις μεταβολές στην Δυτική και στην δεύτερη την κατάσταση όπως είχε διαμορφωθεί στην Ανατολική Ευρώπη. Και στις δύο ενότητες θα γίνει προσπάθεια να εντοπιστούν οι παράγοντες που συνέβαλλαν στις αλλαγές αυτές, καθώς και ο αντίκτυπός τους στον αγροτικό πληθυσμό.

¹ Κ. Γαγανάκης *Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα 1999, σ. 93.

² Α. Διαλέτη «Η Μετάβαση από τον Μεσαίωνα στη Νεότερη Εποχή στην Ευρώπη», στο Μ. Δρίτσα (Επιμ), *Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα 2008, σ. 21.

ΕΝΟΤΗΤΑ 1^Η

ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

Αν και έχουν προταθεί διάφορες ερμηνείες για την μετάβαση από την φεουδαρχική στην προ-καπιταλιστική κοινωνία, μπορούμε να εντοπίσουμε δυο φάσεις μεταβολών. Η πρώτη ταυτίζεται με τον ύστερο μεσαίωνα (11^{ος}–15^{ος} αιώνας) κατά την διάρκεια της οποίας αναπτύσσονται το εμπόριο και οι πόλεις και εμφανίζεται μια νέα κοινωνική τάξη αυτή των εμπόρων και των τραπεζιτών. Η δεύτερη φάση μεταβολών ταυτίζεται με την πρώιμη νεότερη περίοδο (16^{ος}–17^{ος} αιώνας) την οποία χαρακτηρίζουν η εκβιομηχάνιση της υπαίθρου, η επικράτηση του συστήματος της οικοτεχνίας, η εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής, ενώ εδραιώνεται η φτηνή έμμισθη εργασία.³

Αυτό που χαρακτηρίζει την γεωργία της Ευρώπης την πρώιμη νεότερη

περίοδο είναι η αύξησης της καλλιεργήσιμης γης που πραγματοποιήθηκε σε βάρος των δασών και των βοσκοτόπων. Αυτή επιτυγχάνεται με επιχωμάτωση παράκτιων περιοχών και με την αποξήρανση ελών και βάλτων.

Δεν υπήρξε όμως κάποια σημαντική τεχνολογική πρόοδος στις μεθόδους παραγωγής, αν και ήταν σημαντική είναι η αύξηση των κεφαλαίων που

---

³ ο. π. σ. 68.

Οι οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις στον αγροτικό χώρο κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο.

επενδύθηκαν στην γεωργία. Παρ' όλα αυτά όμως λίγοι ήταν οι χωρικοί που ήταν ιδιοκτήτες γης. Οι περισσότεροι ήταν επίμορτοι αγρότες⁴ ή ενοικιαστές γης.⁵

Η ανάπτυξη των πόλεων και η ανάδειξη των αστών εμπόρων, με την εδραίωση του εμπορίου των μακρινών αποστάσεων και την επικράτησή τους έναντι των αριστοκρατών φεουδαρχών, δημιούργησαν προϋποθέσεις αντικατάστασης του φεουδαλικού εθιμικού δικαίου με το αστικό στις σχέσεις γαιοκτημόνων και δουλοπάροικων. Αυτό είχε ως συνέπεια την αντικατάσταση της δουλοκτητικής με την ελεύθερη εργασία και την σταδιακή αντικατάσταση της αμοιβής σε είδος με την χρηματική για τις παρεχόμενες υπηρεσίες. Έτσι η οικονομία για χρήση, που ήταν χαρακτηριστικό της φεουδαρχίας, αντικαταστάθηκε από την οικονομία της αγοράς με αποτέλεσμα την αποδιάρθρωση των φεουδαλικών δομών.⁶

4

Η μετατροπή του δουλοπάροικου σε ενοικιαστή – αγρότη και ελεύθερο καλλιεργητή οφείλεται επίσης στην χαλάρωση, από τους φεουδάρχες, των δεσμών υποτέλειας που υπήρχαν την προηγούμενη περίοδο. Αυτή ήταν αποτέλεσμα της προσπάθειας των γαιοκτημόνων να ανακόψουν την απομάκρυνση των αγροτών από την γη, λόγω της σκληρής εκμετάλλευσης και των φορολογικών βαρών.⁷ Κάθε αγρότης – δουλοπάροικος σε φεουδαλική περιοχή ήταν υποχρεωμένος να αποδίδει τέλη στο χωροδеспότη του, στην εκκλησία και στο κράτος. Αντίστοιχα ένας ελεύθερος καλλιεργητής εξαιρούνταν μόνο από τον πρώτο φόρο.⁸ Με τον τρόπο αυτό οι περισσότεροι αγρότες, ακόμη και εάν ήταν ελεύθεροι, βίωναν μια μεγάλη συρρίκνωση των εισοδημάτων τους, με αποτέλεσμα αρχικά να κατα-

⁴ Αγρότες με μικρή ιδιοκτησία γης οι οποίοι καρπώνονταν μέρος μόνο των προϊόντων που παράγονταν.

⁵ Κ. Γαγανάκης ο. π. σ. 128-129

⁶ Α Διαλέτη ο. π. σ. 21-23.

⁷ ο. π. σ. 25

⁸ Η Kamen *Πρώιμη Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία, Μεταίχμιο*, Αθήνα 2002, σ. 232

Οι οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις στον αγροτικό χώρο κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο.

φεύγουν στον δανεισμό και στην συνέχεια να χάνουν την γη τους και να υποβιβάζονται σε περιφερόμενους ή εποχιακούς εργάτες.⁹

Η οικονομική κατάσταση των αγροτών γίνεται ακόμη πιο δυσβάστακτη με την καθιέρωση των ελεύθερων μισθώσεων στις μισθώσεις γης στην θέση της έγγραφης ρήτηρας. Στις νέες μισθώσεις εισέρχεται η συναλλαγή σε χρήμα αντί της συναλλαγής σε είδος. Οι συναλλαγές μάλιστα σε μετρητά καθιερώνονται και σε άλλες δραστηριότητες όπως αυτή των γαμήλιων διακανονισμών. Ο τρόπος αυτός της συναλλαγής αυξάνει το κόστος ζωής ενός αγρότη, ενώ μειώνονται οι πραγματικές απολαβές του, όπως μας δείχνει η περίπτωση στα Midlands, όπου αυξήθηκε ο αριθμός των ακτημόνων και των κατόχων μεγάλων εκτάσεων.¹⁰

Η εμπορευματοποίηση της γης γίνεται ακόμη εμφανέστερη με το φαινόμενο των περιφράξεων δημόσιας γης στην Αγγλία. Στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, όταν οι τιμές του μαλλιού ήταν υψηλές, παρατηρήθηκε το φαινόμενο της περιφράξης αγρών, κοινόχρηστων δασών ή περιοχών που αποξηράνθηκαν από έλη ώστε να καταστούν βοσκότοποι. Οι περιοχές αυτές με αυτές τις ενέργειες μετατράπηκαν από κοινόχρηστες σε ιδιόκτητες. Στην συνέχεια όμως οι περιφραγμένες εκτάσεις άλλαξαν χρήση και εναλλάσσονταν με καλλιέργειες που απέδιδαν μεγαλύτερη σοδιά λόγω της φυσικής λίπανσης.¹¹ Τέτοιες ενέργειες περιορίζαν τον χώρο που μπορούσαν να εκμεταλλευτούν οι χωρικοί περιορίζοντας ακόμη περισσότερο το εισόδημά τους.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της περιόδου είναι η εκβιομηχάνιση της υπαίθρου με την ανάπτυξη της οικοτεχνίας. Τα χαμηλά ημερομίσθια όσων εργάζονταν σε αγροτικές εργασίες, τα οποία ήταν ακόμη χαμηλότερα για τις γυναίκες, ανάγκαζαν τις οικογένειες να κατασκευάζουν διάφορα είδη

⁹ Κ. Γατανάκης ο. π. σ. 129

¹⁰ Η Kamen, ο. π. σ. 230-231

¹¹ M Wiesser Hankrs, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη 1450-1789*, Ξεφαράς, Αθήνα 2008, σ. 224

Οι οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις στον αγροτικό χώρο κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο.

(τρόφιμα ή σκεύη) και να τα πουλούν στις κοντινές πόλεις αναπτύσσοντας τον τομέα της χειροτεχνίας. Στην πρώιμη νεότερη περίοδο η χειροτεχνία εξελίσσεται στο σύστημα της ανάθεσης της παραγωγής στο οποίο πρωτοστατούν οι έμποροι – εργοδότες. Αυτοί παρέχουν στους τεχνίτες ή στους κατοίκους της υπαίθρου τις πρώτες ύλες και συχνά και τα εργαλεία και παίρνουν όλη την παραγωγή καταβάλλοντας συμφωνημένο αντίτιμο.

Το σύστημα αυτό επεκτάθηκε ανομοιόμορφα στην Ευρώπη. Σε μερικές περιοχές της η πλειοψηφία του αγροτικού πληθυσμού απασχολούνταν με αυτή την δραστηριότητα.¹² Η ανάθεση του έργου στους κατοίκους της υπαίθρου (οικοτεχνία) ήταν πιο συμφέρουσα για τους εμπόρους λόγω των χαμηλών αμοιβών και της χρήσης του οικιακού χώρου των αγροτών.¹³

Οι αλλαγές αυτές δημιούργησαν γενικευμένη οικονομική και κοινωνική κρίση, ιδιαίτερα στα μέσα του 17^{ου} αιώνα και πολιτικές εξελίξεις. Τα αίτια μπορούν να περιγραφούν, κατά πρώτον λόγο, στις πληθωριστικές πιέσεις του 16^{ου} και στην ύφεση του 17^{ου} αιώνα. Αυτές είχαν αποτέλεσμα τη μεγάλη πτώση των τιμών. Κατά δεύτερο λόγο στη ανακοπή της δημογραφικής αύξησης με την εμφάνιση επιδημιών και πολέμων και την μείωση της γεωργικής παραγωγής, ιδιαίτερα την δεκαετία του 1580. Ταυτόχρονα σημειώθηκε διαταραχή στις δραστηριότητες του διεθνούς εμπορίου, με την παρακμή του λιμανιού της Αμβέρσας, με συνέπεια την υποτίμηση των νομισμάτων. Όλα αυτά τα γεγονότα πυροδότησαν πολιτικές κρίσεις στις οποίες αποκαλύφθηκαν τα όρια αντοχής των θεσμών της πρώιμης νεότερης Ευρώπης. Σχεδόν σε όλες τις χώρες ισχυροποιήθηκε ο θεσμός της μοναρχίας και του Κράτους ιδιαίτερα με την συγκρότηση εθνικών στρατών.¹⁴

---

¹² ο π σ. 225

¹³ Α Διαλέτη ο. π. σ. 53-54

¹⁴ Κ. Γαγανάκης ο. π. σ. 149-150

Οι οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις στον αγροτικό χώρο κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο.

Την ίδια περίοδο σημειώθηκαν μεγάλες αγροτικές εξεγέρσεις με

κυριότερες των Ούγγρων χωρικών (1514), την εξέγερση των κοινοτήτων στην Ισπανία (1520-1523), τον πόλεμο των χωρικών στην Γερμανία (1524-1526) ο οποίος είχε θρησκευτικές προεκτάσεις, τις εξεγέρσεις των Γάλλων Croquants (1593-1595), την

εγκαθίδρυση της δημοκρατίας του Cromwell και το κίνημα των «ισοπεδωτών» στην Αγγλία (1646)¹⁵ και τέλος την επανάσταση της Σφενδόνης (1648)¹⁶ και το κίνημα της Φτελιάς (1651) στην Γαλλία. Ταυτόχρονα αναπτύχθηκαν διάφορες ουτοπικές προτάσεις διανοουμένων με πρώτη την *Utopia* του Moore.¹⁷

¹⁵ Οι Ισοπεδωτές (Levellers) ήταν ένα αντιμοναρχικό πολιτικό κίνημα που εμφανίστηκε στη Μεγάλη Βρετανία, στα τέλη της δεκαετίας του 1640, κατά τη διάρκεια του Αγγλικού Εμφυλίου Πολέμου. Οι διακηρυκτικές αρχές του συνοψίζονται στο αίτημα για λαϊκή κυριαρχία, διεύρυνση του δικαιώματος της ψήφου, ισονομία και ανεξιθρησκία. Δεν ήταν πολιτικό κόμμα ή σχηματισμός με την σύγχρονη έννοια του, αλλά είχαν οργανωτική δομή.

¹⁶ Μια σειρά εξεγέρσεων στη Γαλλία μεταξύ 1648 και 1653, την εποχή του Γαλλο-ισπανικού πολέμου. Ο βασιλική εξουσία αντιμετώπισε τις συνδυασμένες εξεγέρσεις των πριγκίπων, των ευγενών, των Δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου και της πλειοψηφίας του γαλλικού λαού τις οποίες κατάφερε να τις εξουδετερώσει.

¹⁷ ο. π. σ 152-164.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2^Η

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

Στην Ανατολική Ευρώπη η χαμηλή πυκνότητα του πληθυσμού δημιουργούσε έλλειψη εργατικών χεριών. Η αυτάρκεια της παραγωγής από την άλλη έδινε την δυνατότητα εξαγωγής γεωργικών προϊόντων στην Δύση. Η μη ανάδειξη συγκεντρωτικού κρατικού μηχανισμού, σε συνδυασμό με την έλλειψη μιας δραστήριας αστικής τάξης, έδωσε μεγάλη αυτονομία και ανεξαρτησία στην εξουσία της αριστοκρατίας. Από τον 15^ο αιώνα, η Ανατολική Ευρώπη, προμήθευε με σιτηρά την Δυτική εκτός από την Ρωσία, που η παραγωγή κάλυπτε τις δικές της ανάγκες. Η πολύ μεγάλη άνοδος της τιμής των σιτηρών και των τροφίμων στην Δύση σε σχέση με τις αντίστοιχες στην Ανατολή άφηνε πολύ μεγάλα

8

κέρδη στους εξαγωγείς, είτε αυτοί ήταν κοσμικοί, είτε εκκλησιαστικοί.¹⁸

Τα μεγάλα κέρδη των ευγενών στην Ανατολική Ευ-

ρώπη από το εμπόριο των σιτηρών περιθωριοποίησαν τους αστούς και μεγάλα τμήματα των αγροτών. Στην οικονομική άνθηση της αριστοκρατίας συνέβαλε και η παλινόρθωση του θεσμού της δουλοπαροικίας¹⁹. Οι ευγενείς πίεσαν την κρατική εξουσία ώστε αυτή να θεσπίσει νόμους που να

¹⁸ Η Kamen, ο. π. σ. 236-238

¹⁹ Έχει ονομαστεί 'δεύτερη δουλοπαροικία'

Οι οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις στον αγροτικό χώρο κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο.

απαγορεύουν την μετανάστευση και να 'δένουν' τους αγρότες με την γη.²⁰ Στα επίσημα έγγραφα οι δουλοπάροικοι αναφέρονται ως περιουσιακά στοιχεία του γαιοκτήμονα, ενώ συναντάμε και αναφορές για αγοραπωλησία τους. Η δεύτερη δουλοπαροικία ήταν το ίδιο σκληρή με αυτή της Δυτικής Ευρώπης. Διέφερε όμως ως προς την οικονομική φύση της, καθώς λειτουργούσε με όρους οικονομίας της αγοράς και όχι οικονομίας της συντήρησης.²¹

Για τους δουλοπάροικους πολλές φορές η δουλεία ήταν προτιμότερη διότι οι δούλοι ζούσαν στην ύπαιθρο και εργάζονταν ως αγρότες, διαχειριστές των αγροτικών εκτάσεων ή στρατιώτες και δεν είχαν τον άμεσο έλεγχο των αριστοκρατών²². Η υποβάθμιση των χωρικών στο επίπεδο του δούλου υπήρξε έντονη στην Ρωσία, όπου μέχρι την παλινόρθωση της δουλείας στην αγροτική κοινωνία υπήρχε εσωτερική διαστρωμάτωση σε διάφορες κατηγορίες στους χωρικούς. Στις αρχές όμως του 17^{ου} αιώνα οι χωρικοί ήταν ουσιαστικά δούλοι ενώ το 1649 η δουλεία θεσμοθετήθηκε.²³

Η δεύτερη δουλοπαροικία διαφοροποιήθηκε από την πρώτη διότι είχε προσανατολιστεί στην αγροτική εξαγωγική παραγωγή, διακρίνονταν από παντελή έλλειψη ελεύθερων χωρικών και τέλος δεν πραγματοποιήθηκε κάποια σημαντική χρηματική επένδυση.²⁴ Με τον τρόπο αυτό η αριστοκρατία διατήρησε την ισχύ της, ενώ η πόλη και η αστική τάξη δεν αναπτύχθηκε μη δημιουργώντας έτσι τις προϋποθέσεις για το πέρασμα στην καπιταλιστική κοινωνία.²⁵

²⁰ Κ. Γαγανάκης ο. π. σ. 131

²¹ M Wiesser Hankrs ο. π. σ. 227

²² ο. π. σ. 228

²³ Κ. Γαγανάκης ο. π. σ. 132

²⁴ ο. π. σ.134

²⁵ Α Διαλέτη ο. π. σ. 66

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΣΤη μελέτη αυτή παρακολουθήσαμε τις εξελίξεις στις κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις στην Ευρώπη – Ανατολική και Δυτική – της πρώιμης Νεότερης περιόδου. Επικεντρώσαμε την προσοχή μας στον αγροτικό τομέα και παρουσιάσαμε, για μεν την Δύση, τις μεταβολές που σημειώθηκαν σε αυτόν, λόγω της ανάπτυξης των πόλεων, της αστικής τάξης και της εμπορευματοποίησης της γης, στη δε Ανατολική την εδραίωση της αριστοκρατίας και της δουλοπαροικίας λόγω των διαφορετικών κοινωνικών και οικονομικών δομών.

Τα νέα οικονομικά δεδομένα είχαν ως αποτέλεσμα για μεν την Δύση παραδοσιακές οικονομικές δυνάμεις σταδιακά να αδυνατίσουν και να παρακμάσουν, δίνοντας την δυνατότητα να αναπτυχθούν νέες που θα αποτελέσουν το επίκεντρο των αλλαγών του τέλους του 18^{ου} αιώνα με την βιομηχανική επανάσταση. Στην Ανατολή, οι διαφορετικές από την Δύση επιλογές εμπόδισαν την ανάδειξη της καπιταλιστικής οργάνωσης και την εδραίωση της αστικής τάξης.

Οι οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις στον αγροτικό χώρο κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γαγανάκης Κ *Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα 1999.
- Διαλέτη Α. «Η Μετάβαση από τον Μεσαίωνα στη Νεότερη Εποχή στην Ευρώπη», στο Μ. Δρίτσα (επιμ), *Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα 2008, σ. 19-72.
- Kamen H. *Πρώιμη Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2002.
- Wiesser Hankrs M, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη 1450-1789*, Ξιφαράς, Αθήνα 2008.